

A DREYFUS-ÜGY LEGÚJABB IRODALMÁRÓL

A franciák a nagy kezdőbetűvel írott „Ügy” (L’Affaire) alatt egyértelműen a Dreyfus-ügyet értik, s ez önmagában is sokat elárul arról, hogy milyen fontos helyet tölt be ez a hosszú eseménysor a nemzet emlékezetében. És hogy a zsidó származású, ártatlanul elítélt kapitány pere száz év múltán is Ügy maradjon, erről a jelenlegi francia hadsereg hadtörténeti szolgálatát vezető Paul Gaujac ezredes gondoskodott. A párizsi Liberation hasábjain 1994 elején kifejtette, hogy a Dreyfust védelmezők egy évszázaddal ezelőtt részben a baloldaliak, részben pedig olyan republikánusok közül kerültek ki, akik abban az időpontban, amikor Németország rohamosan fegyverkezett, rombolni akarták a francia titkosszolgálat, tágabban a hadsereg tekintélyét. Végeredményben tehát hazafiatlansággal vádolta meg az akkori szocialistákat, ráadásul célzatosan kifejtette, hogy a magyar származású Theodor Herzl cionista eszméinek kialakulása is a Dreyfus-ügy hatására következett be. Ez a politikai bomba kínos órákat szerzett a hadügyminiszternek, François Léotardnak, aki azonban gyorsan döntött: azonnali hatállyal elbocsátotta állásából a politikai botrányt okozó ezredest.¹

Természetesnek kell tekintenünk, hogy az évforduló a történész szakma számos képviselőjét is megmozgatta. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy elsősorban az érthetően gyorsabban reagáló sajtó és a birtokomban lévő néhány újabb monográfia alapján ismertessem az új szempontokat és tudományos eredményeket. Az így kialakuló kép szükségképpen torzó lesz, hiszen az 1994-es könyvtermés még nem érkezhett be a magyarországi könyvtárakba. Egy másik előrevetett megjegyzés: a rövidség kedvéért ismertnek tekintem a Dreyfus-per fő eseményeit, annál is inkább, mert az Ügy köztudottan nem azonos a perrel, jóval nagyobb horderejű, és számos összetevője van, továbbá mert a kapitány ártatlanságához ma már nem férhet kétség, és a viták egészen más kérdésekről folynak.

Számos hasznos információja és egy nagyon fontos elvi megállapítása miatt érdemli meg figyelmünket Nicolas Weill recenziója. „Jó ezer mű és a centenáriumot kísérő kiadói tevékenység bizonyítja, hogy a Dreyfus-ügy a kollaboráció és az algériai háború mellett elfoglalta helyét a jelenkori Franciaország idegesítő traumái között.”² Márpedig saját történelmünkéből tudjuk, hogy a nemzettudatot ért maradandó sokkhatásra nagyon oda kell figyelni. A recenzens másik általános érvényű megállapítása úgy hangzik, hogy a könyvújdomságok és régi művek új kiadásainak tanúsága szerint a szerzők a bonyodalmakat igyekeznek felderíteni, amelyekből egy évszázad múltán is bőven akad. Így például a Mil neuf cent című folyóirat egy egész számot szentelt annak a kérdésnek, mivel magyarázható meg azoknak a közéleti személyiségeknek a magatartása, akik egész vagyonukat és tekintélyüket latba vetve azonnal bekapcsolódtak ebbe az egyenlőtlen harcba, szembeszállva a közvéleménnyel. (Zola, Durkheim, Proust, Degas, Barres és Brunetière.)

Mona Ozouf „Alfred családja” címmel jelentetett meg recenziót Michel Burns monográfiájáról.³ Burns a Dreyfus család történetét követve próbálta megmagyarázni a kapitány személyiségének rejtélyét. Ozouf Léon Blum epés megjegyzésére emlékezteti

olvasóját, aki szerint Alfred Dreyfus nem tudta volna elmesélni saját történetét. Szerény, komoly gondolkodású ember volt, akiben néma és rendíthetetlen bátorságon kívül semmi sem volt a hősből. Hiányzott belőle az ékesszólás képessége, bírái előtt nem talált rá „az ártatlanság kiáltására”. Az Ördög-szigetről küldött leveleiben nyoma sincs lázadásnak. Blum odáig ment, hogy feltételezte: ha nem így hívták volna, nem lett volna belőle dreyfussard.

A rejtélyt mármost az okozza, hogy a kapitány azokkal az értékekkel volt szolidáris, amelyeket éppen ellenségei fenyegettek, és majdnem semmilyen szolidaritás nem fedezhető fel nála a zsidók iránt. Levelei e tekintetben is némák. Burns családtörténeti monográfiájában nyomon követi a család útját az elzászi Rixheimtől – az ott élő Abraham Israeltől – kezdve egészen Párizsig. A nevezetes ősnak Rixheimben kóser húsüzlete volt. 43 évesen élte meg azt a napot, amikor a forradalom megadta a zsidóknak a polgárjogot. Fia, Jacob, már némi földet is szerzett. Az ő fia volt az a Raphael, aki Mulhouse-ba áttelepülve tekintélyes földbirtokra tett szert, sőt textilüzemet is létrehozott, és nagyiparossá vált. Mindazonáltal hű maradt ősei vallásához, a „judeo-elzászi” nyelvet beszélte. Legidősebb fiának azonban – a bibliai nevet elhagyva – a Jacques nevet adta, a legkisebbik pedig (történetünk hőse) az Alfred nevet kapta. A német hadsereg bevonulása, 1870 után megkezdődött a család diaszpórája (Bázel, Carpentras, Grenoble és Párizs). A legidősebb fivér Mulhouse-ban maradt, hogy óvja és gyarapítsa a családi vagyont, de többen már francia állampolgárságért folyamodtak. A harmadik köztársaság megszilárdulásának évtizedeiben republikánusokká lettek, mélységesen hittek az emberi jogokban, a francia nemzet génuszában, és már csak kevés szál kötötte őket a zárt vallási közösséghez, egész gondolkodásukat, mentalitásukat a demokratikus asszimiláció határozta meg. Ezért nem tudták meggyőzni barátai a kapitányt arról, hogy egy antiszemita hullám áldozata. Ebből az értelmezésből kiindulva válik érhetővé Burns végkövetkeztetése: Dreyfus különös érzéketlensége az Ügy iránt nem egyéni eltévelyedés, hanem az emancipáción nyugvó családi összetartozás egyenes következménye.

Részben ugyanezt a kérdést feszegeti Pierre Vidal-Naquet abban az előszóban, amelyet Dreyfus *Cinq Années de ma vie* (1894–1899) című művének új kiadásához írt. (Paris, 1982.) Dreyfus teljes hallgatásba burkolózott a zsidósághoz való tartozását illetően. Nem akart zsidó áldozat lenni, ezért például említést sem tett az antiszemiták durva sértegetéseiről, amikor lefokozását írta le, pedig erről minden szemtanú megemlékezett. Híveinek többségével egyezően a laikus értékekben hitt, vagyis a közélet elvilágiasítását kívánta. Röviden: francia citoyennek és nem zsidónak vallotta magát. Tökéletesen ellentétes egyéniség volt a kapitány hű testvére, Mathieu Dreyfus, akinek a visszaemlékezései teljes terjedelmükben csak 1978-ban jelentek meg.⁴ Amint az előszóból is kiténik, a szerző nem volt dreyfussard a szó tulajdonképpeni értelmében, mert ez az utóbbi kifejezés választást, állásfoglalást, tudatosan vállalt kiállást jelentett. Mathieu egyszerűen testvér volt, aki a legtermészetesebb módon vette át a család vezetését fivére letartóztatása után. Jellemző módon kezdi az általa megélt történet elbeszélését. „1894. október 31-én, mint minden szerdán, a mulhouse-i tőzsdén voltam, amikor egy táviratot adtak át nekem. Sógornóm, Lucie kérte, hogy azonnal induljak Párizsba egy rendkívül sürgős ügy miatt. Fivéremről, Alfredről lehetett csak szó, mivel sógornóm írta alá a táviratot, anélkül, hogy szót ejtett volna róla. Minden bizonnyal valami súlyos dolog történt vele, de mi? Miért ez a hirtelen hívás? Mindenféle hipotézist gyártottam, az egyik valószínűtlenebb volt, mint a másik. Sajnos a valóság minden elképzelésemet felülmúlta.”⁵

Amikor Mathieu felszállt a Párizsba induló vonatra, nem tudta és nem is tudhatta,

hogy egy több mint egy évtizeden át tartó, szüntelen helytállást követelő harc vár rá. Nem elvont eszmék és fogalmak, hanem a zsidó családokra az ókortól jellemző szoros összetartás indította cselekvésre. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az összetartozás érzése Elzászban még erősebb volt mint másutt, nyilván e történeti táj különleges sorsára visszavehetően. Ami Mathieu-nek a perben játszott tényleges szerepét illeti, legnagyobb tette kétségekívül az a panasz volt, amit 1897. november 15-én juttatott el Billot tábornok hadügyminiszterhez. Ebben Walsin-Esterházyt vádolta meg a perben oly nagy hirhedsége szert tett kémjelentés, a bordereau szerzőségével. Mathieu Dreyfus memoárjairól még el kell mondani, hogy regényes formában írta meg a tolla alól bőven áradó eseményeket.

Kis terjedelmű, ám igen harcos könyvecske szól az Ügy és a sajtó kapcsolatáról.⁶ Idézem szerzőjének, Patrice Bousnelnek egyik alapvető megállapítását: „Az Ügy elkerülhetetlen módon a sajtó hatalmának legendkívülibb és legellentmondásosabb megnyilvánulása volt és marad”.⁷ Tanulságos a francia antiszemitizmus előzményeinek taglalása. Ennek kapcsán magyar vonatkozású adaléokra is bukkanhatunk: Franciaország „tiszteséges emberei” felháborodva tiltakoztak a magyarországi atrocitások miatt, amelyekre 1883 nyarán, a tiszaezlári vérváddal kapcsolatban került sor. (Más feldolgozásban is találkoztam ezzel az adattal, így fel kell tételeznünk, hogy a francia közvélemény valóban figyelemmel kísérté az antiszemitizmus honi jelentkezését, természetesen európai összefüggésbe ágyazva.) Az évtized közepén azonban fordulat következett be, elsősorban Edouard Drumont-nak köszönhetően, aki 1886-ban megjelentette hihetetlenül népszerűvé lett művét, a Zsidó Franciaországot.⁸ Az általa 1892-ben alapított La Libre Parole című újság 1894-ben zsidóellenes kirohanásokban bővelkedő cikksorozatot indított „A zsidók a hadseregben” címmel. Egy másik lap, a Le Petit Journal ugyanebben az évben folytatásos regényt közölt „Két testvér” címmel, akik közül az egyik katonatiszt volt. E regény fordulatai kísértetiesen emlékeztetnek a később bekövetkezett Dreyfus-perre, így a katonatiszt árulása, titkos iratok felfedezése stb.

A sajtóorgánumok esetében nem szabad megfeledkeznünk a pénzügyi szempontokról sem, ez utóbbiakról is érdekes fejtegetések olvashatók Bousnel munkájában. Így például a L'Aurore híres száma (1898. jan. 13.), amely közölte Zola „J'accuse”-jét, 300 000 példányban jelent meg. Drumont számára is kifizetődő vállalkozásnak bizonyult a La Libre Parole. (Kifejező alcíme: Franciaország a franciáké!) A per első éveiben a példányszám néha a 100 000-t is meghaladta. Amikor azonban elült a nagy antiszemita hullám (1900 után), a példányszám jelentősen csökkent (1904: 60 000, 1910: 45 000).

Soha a sajtó történetében nem fordult még elő, hogy a napilapok ilyen óriási befolyást gyakoroltak volna egy ország belpolitikájának alakítására, és ez reveláló volt nem csupán Franciaország, hanem egész Európa számára. Ekkor vált a sajtó tényleges hatalmi ágazattá.

Jóllehet Léon Poliakovnak az antiszemitizmusról készített kétkötetes szintézisében⁹ mindössze egy rövid fejezetet találunk a Dreyfus-ügyről, érdemes felfigyelni néhány megállapítására, kérdésfeltevésére, mert ezek ma, a centenárium alkalmából közzétett írásokban még nagyobb hangsúlyt kapnak. Poliakov kifejtette, hogy a tulajdonképpeni Ügy csak három évvel a per után, tehát 1897 novemberében született meg. Külföldi előzménye: Herzl könyvének, a Zsidó államnak a megjelenése és a bázeli I. cionista kongresszus 1897 nyarán. A fordulópont belső, „francia” tényezője az igazi bűnös, az áruló Walsin Esterházy személyének azonosítása volt. Az akkor dúló érzelmek intenzitásának mérése ma már rendkívül nehéz, éppen ezért nyom sokat a latban a kortárs és szemtanú

Blumnek az a későbbi megállapítása, hogy az Űgy minden bizonnyal összehasonlítható a 18. századi francia forradalommal és az első világháborúval. Poliakov a nagy fordulatot 1898 nyarára teszi, amikor felfedezték Hubert Henry alezredes hamisítványait. Sokkal inkább nyitásnak, mint zárásnak tartja ezt az időpontot, s ebben az összefüggésben két fontos tényről említ: egyik oldalon új értelmiségi csoportok bekapcsolódását az Űgybe, amelynek tagjai ezentúl a kapitány melletti elkötelezettségüket tekintették munkásságuk mércéjének. A másik póluson új antiszemita egyesületek alakulása volt megfigyelhető. (Jeunesse nationale et antisémite Drumont – a L'Action française Charles Maurras és Léon Daudet vezetésével.)

A per és az Űgy közötti kölcsönhatások vizsgálatával, az egész folyamat periodizációjának megkísérlésével, valamint az elkötelezett értelmiségiek bekapcsolódásának elemzésével ez a mű jó szolgálatot tett a további kutatásoknak.

Valamennyi méltatója elismeri a kronológiai sorrendben itt következő¹⁰ mű szerzőjének, Jean Denis Bredinnek az érdemeit. A terjedelmes, 5 és félszáz oldalas monográfia megszületését alapos levéltári kutatások előzték meg. A négy nagy részre tagolt elemzést epilógus követi.

Bredin számos érdekes fejtegetése közül csupán néhányra térek ki. Mindenekelőtt arra a tézisszerű megállapítására, hogy a francia katonatiszt presztízse soha nem volt olyan nagy, mint az 1871-es összeomlás követő húsz esztendőben. Egy átlagos polgári család legfőbb becsvégya az volt, hogy legyen egy fiú a Saint-Cyr-i katonaiskolában, és valamelyik leány tiszthez menjen feleségül. (A közepes zsold és nyugdíj ellenére.) A katonai mesterség iránt megnövekedett érdeklődés nyilvánvalóan azzal magyarázható meg, hogy a hadsereg volt a revansra épített minden remény hordozója. Nem lehet eléggé aláhúzni annak a ténynek a fontosságát, hogy az új tisztikarba legfőképpen arisztokrata és konzervatív-katolikus családokból származó fiatalok kerültek be, akik jelentős mértékben a jezsuiták befolyása alatt álltak. Nem érthető meg a harmadik köztársaság egész problematikája, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a tényről, hogy a hadsereg volt az utolsó bástyája az ancien régime korából származó régi értékeknek, következésképpen az erősödő republikanizmus szelleme ide egyelőre nem tudott behatolni. A tisztikar tagjai igen nehezen illeszkedtek be a köztársasági államrendbe, elég nagy volt a szakadás a nemzet és a katonai elit között. Georges Boulanger tábornokban – aki az 1880-as években a köztársaság megdöntésére és egy tekintélyuralmi rendszer bevezetésére készült – a katolikusok jelentős része Isten küldöttét látta, akinek meg kell mentenie Franciaországot. Drumont könyvéből két hónap alatt majdnem százezer példányt adtak el; példátlan sikerére még egy adat: több mint 200 kiadást ért meg. A század végén, 1898-ban Drumont meghirdette, hogy számára „az antiszemitizmus sosem volt vallási kérdés; mindig gazdasági és társadalmi kérdés volt”.¹¹ Ez volt az az időszak, amikor – az előző évtizedektől eltérően – az antiszemitizmus már nemcsak szavakban, hanem a zsidó közösségek tagjainak testi épségét is fenyegető erőszakos cselekedetekben nyilvánult meg.

Érdekfeszítő a befejező részben olvasható historiográfiai áttekintés is. Ebből egy szálal kívánok megragadni, jelesül azt, amelyet 1955-ben megjelentetett naplójában Maurice Paléologue,¹² a nálunk is jól ismert diplomata és memoárríró képviselt. A „három bűnös” verziót védelmezve azt írta, hogy Esterházyt kívül egy másik tiszt, Maurice Weil és egy titokzatos harmadik, „egy nagyon magas beosztású katonatiszt” szolgáltatták ki a titkos információkat a párizsi német követségnek.

Lényegében ugyanezt az elképzelést vallotta Henri Guillemin is 1962-ben kiadott munkájában.¹³ Ő azonban nevével nevezte a „titokzatos harmadikat”, és a nagy hatalmú

Saussier tábornokkal, a francia hadsereg legmagasabb beosztású személyiségeivel azonosította.

Egy évtizeddel később, 1972-ben, Michel de Lombarès még különösebb változatot talált fel.¹⁴ Eszerint a bordereau-t a német kémelhárítás gyártotta, hogy meggyőződhessen arról: Esterházy nem kettős ügynök. Ily módon az utóbbi – részben – felmentést nyert, sőt a szerző értelmezésében ő nem is a francia titkosszolgálat, hanem egy kis ügynöksorozat tagja volt, amelyet Saussier tábornok személyesen felügyelt. Esterházy később aztán a saját zsebére kezdett el dolgozni. Valamelyest tárgyi alapot olyképpen bizonyít a szerző, hogy – állítása szerint – a bordereau papírja német gyártmányú volt, s hogy a szövegben németes fordulatok fedezhetők fel stb. Ezek a gyenge lábakon álló bizonyítások azonban aligha győzik meg az olvasókat, meg aztán egy évszázad múltán már nem is az ilyen részletek keltenek érdeklődést.

Lombarès „koncepciójának” előzményét Henri Giscard d'Estaing 1955-ben publikált monográfiája képezi. Ez utóbbi kettős ügynököt csinált Esterházyból annak érdekében, hogy utólag igazolja a vezérkar eljárását. Idézem Bredin tanulságos konklúzióját: „Henri Giscard d'Estaing hipotézisei a maguk módján rávilágítanak arra, hogy a Dreyfus-ügy idején kifejezett eszmék és meggyőződések konfliktusának permanenciája áll fenn. Ugyanis a szerzőnek egyetlen vezérelve, ha nem küldetése van: bebizonyítani, hogy a vezérkar – Mercier tábornokkal az élén – ebben a drámában a legnemesebb ügyet szolgálta, hogy kizárólag a haza jól értelmezett érdeke foglalkoztatta. S ha az Ügy elfajult, ennek egyedüli oka Dreyfus zsidó származása...”¹⁵ Ilyeténképpen egy hosszú tradíció továbbélése mutatható ki, az erős hadsereg híveinek egyes képviselői a maguk sajátos módján tovább folytatják a pert a kapitány ellen. (A hadbírószáki ítélet formailag a mai napig érvényben van, mivel Dreyfust polgári bíróság mentette fel a kémkedés vádjától.)

Bredin az Ügy mérlegét megvonva abból a tényből indult ki, hogy a per 12 éve alatt a századfordulón mélyreható változások következtek be Franciaországban: a monarchisták reményei végképpen megsemmisültek, a vallás befolyása jelentékenyen csökkent, a hadsereg észhez tért, és a köztársaság megszilárdult. Végül nem hagyható figyelmen kívül a munkásmozgalom megerősödése sem, amelynek szintén nagy kihívást jelentett ez a megrázkódtatás. Ezek a változások nem teszik könnyűvé az Ügy jelentőségének meghatározását.

A történészek véleménye talán a sajtó kérdésében mutatkozik a legegyöntetűbbnek: azáltal, hogy dramatizálta az eseményeket vagy kreált ilyeneket, támogatva vagy opponálva a hatóságokat, a sajtóorgánumok ténylegesen befolyásolták az ország belpolitikájának irányváltásait. Eddig említetlen maradt a katolikus sajtó, holott a nagy példányszám ennek termékeire is vonatkozik, így pl. egyedül a La Croix 170 ezer példánnyal dicsekedhetett, de ez is elmarad az információikért kedvelt Le Petit Journal több mint egymillió és a Le Petit Parisien 700 ezres forgalma mögött.

A sajtó nagy szerepével függ össze az Ügy másik nagy érdeme: kollektíve kötelezte el az entellektüeleket a közéletben való részvételre. Az előző századokban is voltak elkötelezett értelmiségiek (gondolkodók, írók, művészek), azonban ők egyénileg cselekedtek, ezzel szemben a Dreyfus-ügy idején a politikába való bekapcsolódásuk egyszerre és tömegméretekben ment végbe. E szervezett elkötelezettség fontosságát felmérve rámutat Bredin arra is, hogy olyan tudósok is erkölcsi kötelezettségüknek tartották az állásfoglalást, akik korábban hátat fordítottak mindenfajta politizálásnak. A gondolat emberei ráébredtek arra, hogy a demokráciában is hatalom van a kezükben. „Ez az értelmiség lá-

zadása volt a maga tiszta formájában, amely tudatára ébredt, ha nem a hatalmának, akkor méltóságának, amely őt kötelezi.”¹⁶

A francia baloldal nézőpontjából az Ügy döntően két kérdés megválaszolását követelte: sikerül-e egyesíteni a munkásmozgalmat, immár nem egyszerűen az egyesülés régi vágyától vezetve, hanem az új tények fényében; a másik kérdés nem kevésbé sorsdöntő volt a szocialisták számára, hogy ti. csatlakozni kívánnak-e a demokratikus erőkhöz a köztársasági államrend védelmében, vagy pedig átengedik a feladat megoldását a polgári társadalmi erőknek. Bredin más szerzők véleményére támaszkodva azon a véleményen van, hogy az Ügynek köszönhetően a munkásosztály integrálódott a francia nemzet közösségébe, ami a legcsattanósabban 1914-ben a „Szent Egység” létrejöttekor mutatkozott meg.

A zsidóság részvételéről a szerző azt emeli ki, hogy nem akart védelmezni egy zsidót, mert félt attól, hogy ezzel újabb tápot ad az amúgy is erős antiszemita érzelmeknek. Főként a gazdag zsidók, továbbá a középpolgárság tagjai fordultak el Dreyfustól, vagyis saját kasztja hagyta cserben. Ugyanakkor nem vitatható el olyan zsidó vezetők bátorsága, mint Bernard Lazare, a Reinach testvérek, Marcel Proust, Viktor Basch, Daniel Halévy, Lévy-Bruhl, Emile Durkheim, Léon Blum és mások.

Végezetül az Ügynek a cionizmus megszületésében játszott jelentős szerepét taglalja Bredin. Saját véleményem az, hogy bár természetesen antiszemita olvasatban is interpretálható ez a fejlemény, maga a tény nem tagadható, és maga Herzl is leírta, hogy könyve tárgyának, az önálló zsidó állam eszméjének megszületésében, a zsidó nemzet megszervezésére vonatkozó nézeteinek kialakulásában a franciaországi eseményeknek nagy része volt. (Mellesleg az lett volna különös, ha a polgárháború szakadékanak szélére sodródott országban ez nem így történt volna.)

Az 1900-as esztendő a dreyfussard-ok győzelmének éve volt, a december 14-i amnesztia az Ügyet érintő valamennyi cselekedetre vonatkozott. Pierre Waldeck-Rousseau miniszterelnök joggal jelentette ki a képviselőházban, hogy „nincs többé Dreyfus-ügy”.¹⁷ A szakirodalom ugyanakkor arra mutat rá, hogy 1900 egyben a mozgalom bomlásának kezdete is volt. Saját hívei is megvádolták a kapitányt, hogy a kegyelem elfogadásával ő maga vetett véget saját ügyének. Vidal-Naquet a „dreyfusisme” (a magyarban nem létező terminus, a Dreyfust támogatók mozgalmának szinonimája) két szárnyának kialakulásáról ír az említett előszavában – egy mérsékelt és egy radikális irányzatról. A kormány szándéka világos volt: rávenni Dreyfust arra, hogy fellebbezését visszavonva elfogadja a bíróság döntését. Megszületik a „Dreyfus nélküli Ügy”, ahogy az egyik jelenkori történész az új helyzetet minősítette.¹⁸

Vidal-Naquet – Madeleine Rebérioux-ra hivatkozva – (Rebérioux nézeteire még visszatérek) vitathatatlan fordulópontnak minősíti a Dreyfus-ügyet a francia historiográfiában, mondván, hogy a történelem nem választható el a történésektől.

A megjelenés sorrendjét tekintve utolsó a sorban Vincent Duclert mindössze 125 oldalas kis összefoglalása e témáról.¹⁹ Legfőképpen az Ügy mai megítélésére vonatkozó fejtegetései érdemelnek figyelmet. Amióta Bruno Weil betekinthetett (1930-ban) az Ügy német főszerplőjének, a párizsi német katonai attasé posztját betöltő Maximilien von Schwartzkoppen feljegyzéseibe, a legalapvetőbb dilemma megoldódott, mivel az utóbbiak egyértelműen Dreyfus ártatlanságát és Esterházy bűnösségét bizonyítják.²⁰ Míután Duclert éppen csak érinti az általa „ellen-történelemnek” nevezett irányzat általam már tárgyalt képviselőinek (Giscard d’Estaing, Guillemin és Lomabarès) munkásságát, áttér az eseményre való emlékezés kérdésére. Az összkép meglehetősen lehangoló. Az

1944–45-ös nemzeti megemlékezések idején elfeledkeztek a Dreyfus-ügyről. (Pedig egyik leányunokája 22 éves korában Auschwitzban halt meg.) Később, 1985-ben heves polémia bontakozott ki a körül a kérdés körül, hogy felállítsák-e Dreyfus szobrát az École militaire-ben. Végül olyan döntés született, hogy a szobrot a Tuileriák kertjében helyezik el. Mindezek a tények arról tanúskodnak, hogy a franciák nemzeti emlékezetével sincs minden teljesen rendben.

A téma új megközelítéseit taglalva, Duclert első helyre teszi két nagyon fontos intézmény: a hadsereg és az igazságszolgáltatás szerepének újragondolását, mivel ezek meghatározó szerepet játszottak az Ügy alakulásában, és bebizonyosodott, hogy a köztársaság további fejlődése csakis a nevezett intézmények funkcionálásának kritikai elemzése útján valósulhat meg. Az Alkotmányos Tanács elnöke 1993. november 23-án arra emlékeztetett, hogy egy demokratikus államban semmi sem képezheti akadályát annak, hogy a bíró legyen a jog forrása.

Bár a Dreyfus-ügy nem ismételhető meg, a nyilvános elkötelezettségre és a hatalom gyakorlására vonatkozó kérdések nem vesznek el időszűrőségüket. A nem dogmatikusan értelmezett citoyen-öntudat és a tudás etikája: ezekre a mai állampolgárnak is nagy szüksége van.

*

Aligha szorul bizonyításra az az állítás, hogy egy-egy szakmonográfia elkészítése hosszú időt vesz igénybe, ezzel szemben valamely történeti folyóirat tematikus száma viszonylag gyorsan összeállítható. Évfordulók idején különösen fontos a gyors reagálás, új nézőpontú tanulmányok és interjúk közlése a szélesebb közvélemény orientálása végett. Régóta ezt a gyakorlatot követi a népszerű *L'Histoire* folyóirat, amely ez évi januári számát a Dreyfus-ügynek szentelte. „Dreyfus-ügy. Valóság és hazugságok.” „Egy dráma öt felvonásban” címmel az elején igen részletes kronológiát közöl, amely 1894-től 1908-ig ível. A cikkek közül csupán néhánynak az ismertetésére van mód, ezért kiválasztottam közülük azokat, amelyek véleményem szerint a legtöbb információt tartalmazták.

Antiszemita volt a francia hadsereg? című írásában Pierre Birnbaum abból indul ki, hogy az egymást felváltó hadügyminiszterektől egészen a legegyszerűbb közlegényig mindenki meg volt győződve Dreyfus bűnösségéről. Ugyanakkor a kételyt kifejező kérdőjel nemcsak a címben, hanem magában a szövegben is gyakorta felbukkan, jelezve, hogy a hadsereg képlete azért ennél jóval bonyolultabb. Egyfelől kétségtelen Drumont nézeteinek beszívargása a hadsereg soraiba. A *La Libre Parole* 1894-ben a zsidó tiszteket sommásan kémeknek nevezte, akik a zsidó bankároknak dolgoznak; míg 1892-ben nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a zsidók alig vetik meg lábukat a hadseregben, máris befolyásra törnek. Mivel ők irányítják a pénzügyeket, a közigazgatást, ők diktálják a döntéseket a bíróságoknak, a zsidók lesznek Franciaország igazi gazdái azon a napon, amikor ők parancsolnak a hadseregnek. Másfelől azonban hamar megszületett a reakció ezekre a durva támadásokra, Crémieu-Foa a hadsereg 300 zsidó vallású hivatásos tisztje nevében visszautasította a sértéseket, kilátásba helyezve a fegyveres elégtételt. (A párbajra sor is került, és merő véletlenségből egy bizonyos Esterházy őrnagy volt Drumont segédje.)

Objektívebb mércét kínálnak a zsidó tisztek számarányára vonatkozó adatok. Ez az arány az 1890-es években növekedett. A zsidó tisztek főként az elszakított Elzász-Lotaringiából származtak, így a revans gondolata érthetően erős volt bennük, és arra tö-

rekedtek, hogy hazafiságukat állandóan bizonyítsák. Évente 5-6 jelöltet vettek fel a Saint-Cyrbe és 8-at a politechnikai főiskolára. És ami a legkülönösebb: a Dreyfus-per éveiben sem változott meg ez a helyzet, vagyis továbbra is jelentkeztek és felvételt nyertek zsidó fiatalemberek.

Birnbaum a sokoldalú vizsgálat jegyében felsorakoztatja az érveket pro és kontra, így például azokat az eseteket is taglalja, amelyek jelentősen lerontják a pozitív tényezők hatását. Előfordult, hogy egy tisztnek csak azért nem tisztelegtek, mert zsidó. Nyilvánvaló tehát, hogy a statisztikai adatok önmagukban nem elégségesek, számításba kell venni a zsidó vallású hivatásos katonák tényleges helyzetét meghatározó összes tényezőt, így a velük szembeni magatartás morális indítékait is. A szerző az antiszemita beállítottság legperdöntőbb bizonyítékának azt tekinti, hogy amikor Drumont lapja adakozásra szólított fel az öngyilkosságot elkövetett Henry ezredes özvegye javára, a katonatisztek tömegesen írták alá a felhívást. (Többek között 5 tábornok, 9 ezredes, 12 őrnagy és 54 százados.) Szerző végül is arra a következtetésre jutott, hogy az Űgy megtörte a hadseregen belüli szolidaritást, és ezt csak az első világháborúban sikerült helyreállítani, amire a legjobb példa Alfred Dreyfus kinevezése alezredessé és helytállása a fronton fiával együtt.

Miért írta meg Zola a „J'accuse”-t? – teszi fel az első pillanatban kissé furcsa, majd-hogynem értelmetlen kérdést Henri Mitterand. Cikkébe beleolvasva hamarosan megbizonyosodhat az olvasó arról, hogy a kérdésfeltevés nem indokolatlan. Elvi kiindulópontja az, hogy az író tulajdonképpen messziről érkezett, ugyanis sem származása, sem pedig baráti köre nem indokolta későbbi szerepvállalását. A hozzá legközelebb álló Goncourt, Daudet, Huysmans, Maupassant sohasem titkolták ellenséges érzületüket vagy megvető bizalmatlanságukat a zsidók iránt. Az író ismerte álláspontjukat, de hallgatott. Minden jel szerint 1894-ben nem vett tudomást a perről, azonban az 1894 és 1896 között felerősödött antiszemita kampány (Drumont keze nyomán) felháborította és ki-mozdította közömbösségéből. Cikkét jelentetett meg a *Le Figaro* 1896. május 16-i számában ezzel a provokáló címmel: A zsidókért. A szabadkőműves apától származó, magát szabadgondolkodónak tartó Zolát mélységesen felháborította az, hogy az ő korában, a nagy Párizsba visszatérhetett a fanatizmus, újjáéledhetett a vallásháború kárhóztatandó szelleme.

Mitterand szerint tehát a két évvel később megjelentetett, világhírűvé lett állásfoglalás (címét különben a *L'Aurore* igazgatója, Georges Clemenceau javasolta Zolának) nem volt előzmény nélküli, hirtelen döntés folyamánya. Mindazonáltal kellett még egy erős lökés, hogy Zola vállalja a nyílt fellépés minden kockázatát. Ez a dreyfussard-ok vezető személyiségeitől, Bernard Lazare-tól, a szenátus alelnökétől, Auguste Scheurer-Kestnertől érkezett, akikkel 1896 végén találkozott. Ők győzték meg arról, hogy többé már nem elegendő a kapitány ártatlanságát hangoztatni, hanem cselekedni kell, mert veszélybe került az igazságszolgáltatás, egy ember életéről, sőt az egész ország becsületéről van szó. A moralizálás önmagában véve elégtelennek bizonyult, világgá kell kiáltani az igazságot, hogy meghátrálásra kényszerítsék a csalókat.

A szerző még egy fontos körülményre hívja fel a figyelmet: nem volt még egy francia író, akinek annyi tapasztalata lett volna az ideológiai és politikai offenzívában. Még 1866-ban Zola kiállt a megtámadott Eduard Manet mellett, 1870-ben pedig sikraszállt az akkor igen erős monarchisták ellenében a köztársaságért.

Ilyen előzmények után lépett sorompóba 1897. november 25-én „Scheurer-Kestner” című cikkével, ez a *Le Figaro* hasábjain jelent meg. Ezt több más cikk követte, míg végül megszületett a *J'accuse*. Mitterand ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem lehet elég nyo-

matékosan rámutatni a különbségre a megelőző cikkek és e kiáltvány között. „Ez alkalommal az egész 19. századi polemikus irodalomban egyedülálló pamflettel van dolgunk, melyet azóta sem értek meg.” Zola köztudottan drágán fizetett bátorságáért, sőt vakmerőségéért, azonban „az Ügyben ezután semmi nem úgy történt, mint azelőtt”. Ő és hívei „terror” alkalmaztak, amelynek formái: a katonai és polgári hierarchia nyilvános leleplezése, felhívás a néphez az intézmények fölött, a tömegkommunikáció modern lehetőségeinek alkalmazása. Továbbá választút elé állították a hatalmat: vagy lemond Zola üldözéséről, ami gyengesége beismerésével lett volna egyértelmű, vagy pedig elhallgattatja őt, ez viszont megnövelte volna a J'accuse súlyát, és lehetőséget kínált volna Dreyfus híveinek a konfrontáció kiszélesítésére. Végül is az utóbbi következett be.

Mitterand cikkének legveretesebb mondata szerint megjelent egy új modell az író s a hatalom, a humán értelmiség és a politikai viszonyát tekintve. A 20. században sok kiváló értelmiségi kényszerült arra, hogy tisztességét, vagyontát, sőt életét is kockára tegye egy általa igaznak vélt ügy szolgálatában.

Várható volt, hogy revízió alá kerül az a sommás megállapítás is, amely még ma is evidencia a franciák túlnyomó többsége számára, jelesül, hogy a katolikusok valamennyien antidreyfussard-ok voltak. *A katolikusok táborát választottak* cím legalábbis sejtetni engedi, hogy szerzőjének, René Rémondnak a véleménye szerint voltak olyan katolikus hívők is, akik nem Drumont és társai oldalára álltak.

Rémond mindenekelőtt Zolát idézi, akinek nem kis szerepe volt abban, hogy a közkeletű értelmezés hamar kialakult. Egyik, 1898. január 6-i levelében („Levél Franciaországhoz”) klerikális cselszövegről írt, amelynek háttérében a katolicizmus kudarcra állt: hiába hozott létre munkásköröket, szaporította a körmenetek számát, nem volt képes visszahódítani a hívőket, a templomok kiürültek, a nép többé nem hitt a papoknak. Ezért sugallták a néptömegeknek az antiszemita dühöt, hogy az utcára tódulva kiáltás: Le a zsidókkal! Halál a zsidókra!

A szerző ezután felsorolt néhány olyan kritikusabb szellemű történészt, akik időről időre megkérdőjelezték ennek a historiográfiai hagyománynak a szavahihetőségét. André Latreille 1962-ben, Louis Capéran 1948-ban, Jean-Marie Mayeur 1979-ben vitatták, hogy az egyház globálisan részt vett volna az Ügyben, és arra hivatkoztak, hogy akadtak a katolikusok között dreyfussard-ok is.

Rémond ambíciója az övékénel jóval szerényebb, nem annyira cáfol, mint inkább kérdez, töpreng, elülteti a kétely magvait olvasói agyában. Mik a bizonyítékai vagy legalábbis hivatkozási pontjai? Nem tagadja, hogy az Henry özvegyével kapcsolatos, már tárgyalt akcióból katolikus papok is kivették a részüket, mintegy háromszázan. Ez nem elhanyagolható mennyiség, de semmiképpen sem jelentheti az egész papság elkötelezettségét ebben az irányban. További érve az 1896-os és 1900-as katolikus kongresszusokkal kapcsolatos, ugyanis sem Reimsben, sem Bourges-ben nem esett szó az Ügyről, ami elképzelhetetlen lett volna – állítja Rémond – abban az esetben, ha a Franciaország minden szegletéből érkezett több száz pap valóban szenvedélyesen érdeklődött volna az Ügy iránt.

Fontos helyet foglal el ebben az érvrendszerben az az állítás, hogy nem minden katolikus volt antiszemita. Anatole Leroy-Beaulieu: Izrael a nemzet között című könyve az Ügy kezdetén, 1893-ban jelent meg és 1914-ig 14 kiadást ért meg. Ez a mű a kereszténység nevében maradéktalanul elutasította az antiszemitizmust. Az egyház szolidáris a zsidókkal – írta Leroy-Beaulieu.

A pápa, XIII. Leó is állást foglalt, és nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy nem hisz Dreyfus bűnösségében.

Charles de Gaulle apja - tanár egy katolikus oktatási intézményben – szintén az antidreyfussard-okhoz csatlakozott.

Katolikus Jogvédő Bizottság alakul 20 taggal, amelyhez 118-an csatlakoztak, köztük ismert egyházi személyek is. Ez a bizottság azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a jogszerűség követelményeiből kiindulva kritika tárgyává tegye a Dreyfus-ésetet. Rémond több abbét is említ, akik a századfordulón könyvet jelentettek meg a kapitány védelmében.

E cikk legfontosabb mondanivalójának ismertetése azonban még csak ezután következik. A szerző két fontos, egymásnak látszólag ellentmondó jelenségre keres magyarázatot. Egyrészt a hivatalos egyház (értsd: a főpapság) hallgatására, másrészt a felekezeti sajtó egy részének agresszivitására. Tényként szögezi le, hogy bár a püspöki kar nem azonosult a politikai jobboldallal, nem állt ki a jog védelmében, s az egyházi hatóságok csak olyan esetben léptek fel nyilvánosan, amikor meg kellett védeni az egyház szabadságát vagy le kellett leplezni az intézményeit fenyegető veszélyeket. A Katolikus Bizottság tagjai sem mondtak „nagy dolgot” a közvéleménynek, sem az előtérben álló személyiségek, pl. Albert de Mun, sem a ralliement (csatlakozás) politikáját elfogadók, sem pedig a keresztény demokrácia képviselői nem foglaltak állást a nemzet kettészakadásának óráiban.

Ilyen körülmények közt nem csodálható, hogy a zsidóellenes gúnyiratok (tegyük hozzá: és karikatúrák) sikert arattak az olvasók széles köreiből. Íráskészséggel bíró ambiciózus papok – felismerve a sajtó rendkívüli hatalmát – úgy okoskodtak, hogy ezt a fegyvert az egyház szolgálatába lehet állítani. Fiatal papok körében divattá vált egyikük szellemes aforizmája: „Ha Szent Pál visszajönne, újságíróvá lenne”. Egy rendkívül harcos katolikus sajtó jelent meg ezekben az években, amelynek igen nagy volt a tömeghatása.

Rémond nem hiszi, hogy kimondottan a vallási okok voltak meghatározók az egyházi körök fellépésében. A politikai és ideológiai megfontolásoknak, a katolikus egyház rossz közérzetének tulajdonít nagy fontosságot, mivel az egyház a köztársasági államrend végleges győzelme után úgy érezte, hogy rendszeres üldözés céltáblája lett. Rendkívül érdekes annak a váratlan jelenségnek az értelmezése, hogy a politikai katolicizmus balszárnyán elhelyezkedő kereszténydemokraták között is hitelre találtak az antiszemita témák. Ez azonban csupán látszólagos ellentmondás: pontosan azért lettek antiszemiták, mert helyre akarták állítani a néppel a megszakadt kapcsolatot, s ezt antikapitalista pozícióból vélték elérhetőnek, ugyanis számukra a zsidó testesítette meg a pénzkirályt, aki eltünteti a tradicionális gazdaságot és tönkreteszi a kisembert.

Idézem Rémond leglényegesebb következtetését: „Az antiszemita előítéletek legalapvetőbb motivációját azonban a nemzeti és vallási tényező illeszkedésében kell keresnünk, abban a gondolatban, hogy a katolikusok alkotják Franciaországot, amely – mint az Egyház legidősebb lánya – hű marad küldetéséhez”. Ennek a küldetésudatnak a legkövetkezőbb és ezért leghatásosabb formulája attól a Vincent-de-Paul Bailly atyától származik, akit a La Croix című katolikus orgánus legkibontakozottabb munkatársai között tartottak számon: „Katolikusnak és franciának lenni egy és ugyanaz”.

Madeleine Rebérioux neve a szakmabeliek körében jól ismert: a Sorbonne professzora, a Jaurès-ről elnevezett Társaság és az Emberi Jogok Ligájának elnöke, történész reputációja az ország határain túl is elismert. A vele készített interjúban (*A történések, a köztársaság és a zsidókérdés*) elsőként az Úgy historiográfiáját tekintette át, amelynek kezdetei a múlt század végére nyúlnak vissza. Jean Jaurès-t emelte ki, aki 1898-ban tárcákat írt a La Petite République-be, amelyet egy kötetbe gyűjtve, *Les Preuves* címmel je-

lentetett meg, Dreyfus ártatlanságát bizonyítva. Másik nagy dreyfussard-ként Charles Seignobost említette. A két világháború között és közvetlenül 1945 után nem született valóban jelentős alkotás ebben a témakörben – jelentette ki –, a legutóbbi húsz esztendőben azonban megújult a történetírás. A per által mozgásba hozott társadalmi csoportok kutatása került az előtérbe, így az értelmiségé és a sajtóé. Sikeres portrék egész sora áll ma már rendelkezésre. A *Revue historique* 1976-os, centenáriumi számában megjelent tanulmány (szerzője maga Rebérioux) azt vizsgálta, miképpen foglaltak állást a történetírók az Ügyben. Hivatkozott továbbá Birnbaum, Winock és Bredin műveire – Bredin krónikáját „nagyszerűnek” nevezve –, hangsúlyozta, hogy a jól megvilágított antiszemitizmussal ellentétben a nacionalizmus problematikája még nincs kellően kidolgozva, holott ez játszotta az Ügyben a katalizátor szerepét. Rámutatott arra, hogy a nacionalista és antidreyfussard beállítottságú sajtó nem volt törvénytörően antiszemita is. E kérdéskört lezárva annak a véleményének adott hangot, hogy ma az Ügy más aspektusait is szükséges tisztázni.

Rebérioux kifejtette az Ügy keletkezésének okaira vonatkozó koncepcióját is: szerinte a köztársaság nagy válságból született meg. Az egyik tényező 1893-tól érvényesült, amikor is a kormány olyan emberek kezébe került, akikben a baloldal nem bízott, akiket nem tartott igazi republikánusoknak, és ez a tendencia folytatódott. A másik faktor gazdasági jellegű: az 1880-as évek kezdetétől gazdasági válság bontakozott ki, s ennek a válságnak nagy szerepe volt abban, hogy az Ügy kirobbanásának időpontjában a francia nacionalizmus antidreyfussard lett.

Kitért továbbá az általa vezetett Emberi Jogok Ligájának megalakítására is, ami eredetileg Ludovic Trarieux ügyvéd nevéhez fűződik. Ez a szervezet 1898 februárjában, Zola perének idején alakult meg. A baloldal erőinek azonban más elképzelésük volt a harc formáiról és céljairól, ezért szembefordultak Trarieux-vel, aki 1903-ban lemondott elnöki tisztéről, amit tőle Francis de Pressensé vett át, aki a Dreyfus-per hatására ment át a szocialisták táborába.

A riporter, Daniel Bermond utolsó kérdése a Rebérioux által vezetett Liga jelenlegi célkitűzéseire vonatkozott. A válasz az volt, hogy ennek a szervezetnek az arculata 1908–1909-ben rajzolódott ki. (A szakszervezeti jogok védelme, kiállítás Tunisz és Madagaszkár gyarmatosított lakossága mellett.) Ma nem foglal el centrális helyet, mint a 20. század elején. Napjainkban a „szociális polgárjogokért” (*citoyenneté sociale*) küzd, és fontos, sajátos helyet foglal el Franciaország társadalmi életében.

Jelen sorok szerzője egyetlen reflexiót kíván hozzáfűzni mindahhoz, amit az Ügy legújabb irodalmáról fentebb ismertetett. E valóban jelentős történeti évfordulót össze lehet hasonlítani egy másikkal, nevezetesen a francia forradalom bicentenáriumával. (Bár ez utóbbinak hasonlíthatatlanul gazdagabb az irodalma.) A tendencia mindkét esetben ugyanez: szakítva a „bevett” nézetekkel, a túlságosan lekerekített tézisekkel, kérdezni és rákérdezni régóta ismert tényekre, jelenségekre és összefüggésekre, feltárni azokat a mozgatórugókat, amelyek a napi küzdelmekbe belebonyolódott kortársak szeme előtt rejtve maradtak. Legitim törekvés, azonban tapasztalataim szerint fennáll az a veszély, hogy a mindenáron újat mondani akarás ingere következtében néha feledésbe merülnek olyan alapigazságok, amelyek egy vagy két évszázad alatt a történetírás integráns részévé váltak. Véleményem szerint az a kívánatos, ha a ténylegesen új kutatási eredményeket a történészek beépítik az eddig kialakított keretekbe (a sémák mellőzésével egyben kitégítik ez utóbbiakat), és a megújítva-megőrizve elvét szem előtt tartva módosítják-árnyalják az eddig kialakított képet.

Jegyzetek

- 1 *Seres Attila*: A centenáriumi Dreyfus-bomba. Népszabadság. 1994. márc. 1.
- 2 *Le Monde*. 1994. jan. 21.
- 3 *Le Nouvel Observateur*. 1994. márc. 10.
- 4 *M. Dreyfus*: L’Affaire. Paris, 1978.
- 5 Uo. 19.
- 6 *P. Bousset*: L’Affaire Dreyfus et la presse. Paris, 1960.
- 7 Uo. 9.
- 8 *E. Drumont*: La France juive. Paris, 1886.
- 9 *L. Poliakov*: Histoire de l’antisémitisme. 1-2. Paris, 1981.
- 10 *J. D. Bredin*: L’Affaire. Paris, 1983.
- 11 Uo. 272.
- 12 *M. Paléologue*: Journal de l’Affaire Dreyfus 1894–1899. Paris, 1955.
- 13 *H. Guillemin*: L’Énigme Esterhazy. Paris, 1962.
- 14 *M. de Lombarès*: L’Affaire Dreyfus. La clef du mystère. Paris, 1972.
- 15 *J. D. Bredin*: i.m. 468.
- 16 Uo. 475.
- 17 *A. Dreyfus*: Cinq Années de ma vie (1894–1899). Paris, 1982. 97.
- 18 Uo. 119.
- 19 *V. Duclert*: L’Affaire Dreyfus Paris, 1994.
- 20 *B. Weil*: L’Affaire Dreyfus. Paris, 1930.